

19-7-2016
Tweede versie

Lofzang of Ontluistering?

Onderzoek naar de waardering van het
verzet in *Pastorale 1943* van Simon Vestdijk.

Willemijn Steenhuizen, s4248007

BACHELORWERKSTUK NEDERLANDSE TAAL EN CULTUUR,
MODERNE LETTERKUNDE. BEGELEIDER: JOS JOOSTEN

Inhoud

Inleiding	3
De onderzoeksvragen	4
Hoofdvraag	4
Deelvragen	4
Contextualisering	5
Methode.....	6
De kijk op het verzet	7
Het verzet in de roman	8
Vestdijk in de oorlog	9
Resultaten: de gevonden waarderingen.....	10
Vlak na het verschijnen van de roman	10
Jaren vijftig en zestig.....	11
De jaren zeventig.....	12
De jaren tachtig.....	13
Vanaf de jaren negentig.....	14
Conclusie.....	15
De veranderingen in waardering	16
De kijk op het verzet vergeleken met <i>Grijs Verleden</i>	18
Discussie	18
Literatuurlijst.....	21

Inleiding

Het is zomer 1945, slechts een paar maanden na de bevrijding van Nederland, en Simon Vestdijk schrijft zijn eerste oorlogsroman. *Pastorale 1943* verschijnt datzelfde jaar als voorpublicatie in het tijdschrift *Centaur*. Het verhaal wordt goed ontvangen en in 1946 bekroond met de prozaprijs van de gemeente Amsterdam. In 1948 wordt *Pastorale 1943* in boekvorm gedrukt. Iedereen die wil, kan nu lezen over Schults en de gebeurtenissen midden in de oorlog. Iedereen kan in een comfortabele stoel zitten en lezen over de angstige periode van een paar jaar geleden. Niet alleen in *Pastorale 1943*, ook in vele andere romans. Vestdijk is namelijk niet de enige die een oorlogsroman uitgaf. *De avonden*, *Mijn kleine oorlog* en *Het achterhuis* verschenen bijvoorbeeld in de periode 1946-1948. *Pastorale 1943* verdient echter een speciale status tussen alle andere oorlogsromans. Dat komt door de manier waarop Vestdijk het verzet beschrijft. In de roman wordt het verzet neergezet als weinig heroïsch.¹ Klungelige liquidaties, verkeerde verdachten en eigenbelang staan centraal bij de verzetsstrijders in *Pastorale*. Bijzonder, want in naoorlogs Nederland lijkt de gedachte te bestaan dat alle Nederlanders 'goed' waren op het moment dat ze niet volledig 'fout' waren: de mythe van de heroïek van het verzet.² Zo'n roman als deze ontkracht die gehele mythe en stelt dat niet alle verzetsstrijders de juiste idealen nastreefden. Is het dan niet erg vreemd dat de roman een belangrijke prozaprijs wint? Zouden veel mensen geen aanstoot nemen aan het klungelige beeld van het verzet in plaats van Vestdijk te belonen met een prijs? Chris van der Heijden beschrijft in zijn boek *Grijs Verleden* het verzet en de manier waarop Nederlanders tegen het verzet aankijken. Hieruit blijkt dat er inderdaad lange tijd naar het verzet gekeken werd alsof het een goed geoliede machine was waar alleen maar helden, goede Nederlanders en heldere plannen uitrolden.³ Het beeld dat Vestdijk van het verzet geeft, sluit hier niet bij aan. Welke mening over het beeld van het verzet in *Pastorale 1943* spreekt er uit recensies en besprekingen in kranten, tijdschriften en boeken? Met andere woorden: hoe reageerde naoorlogs Nederland op het beeld van een klungelig verzet? Die vraag staat centraal in dit onderzoek.

Diezelfde vraag is een paar keer kort terug gekomen in andere onderzoeken. Er is echter nooit uitgebreid onderzoek naar gedaan. Ton Anbeek heeft in *Vestdijkkroniek* kort gekeken naar de waardering van het verzet bij Vestdijk, maar dit was een zijtak van een breder onderzoek. Daarbij heeft hij slechts naar enkele teksten gekeken. Als conclusie stelt Anbeek dat de genoemde mythe nooit heeft bestaan. Anbeeks onderzoek houdt geen stand, maar het roept wel meer vragen op over de kijk op het verzet. Anbeek schreef het volgende:

“Wat mij nu opvalt, is dat Vestdijks weinig verheffende beeld van het verzet zo weinig verzet opriep, terwijl het toch zo radicaal afweek van bij voorbeeld het bekroonde boek van Voeten.”⁴

Ook Martin Ros heeft eerder geschreven over de manier waarop men omging met het verzet bij Vestdijk. Volgens Ros is de mythe van de heroïek van het verzet zeker terug te vinden bij de waarderingen voor Vestdijks roman. In een kort receptieonderzoek stelt hij deze conclusie. Ros geeft niet aan welke krantenstukken hij heeft gelezen of welke stappen hij in zijn onderzoek heeft gedaan,

---

¹ Anbeek 1983 p. 41

² Brandt Corstius 2005 [z.p.]

³ Van der Heijden 2001

⁴ Anbeek 1983 p. 42

daarom houdt ook zijn conclusie weinig stand. Toch roept het opnieuw de vraag op of men het verzet in de roman positief of negatief beoordeelde?

“Er kan [...] geen sprake van geweest zijn dat het boek in de kritiek veel verontwaardiging oproep over Vestdijks ironie, trouwens, daar is in de krantenstukken die ik nalaas ook weinig over te vinden. Het negatief ervaren van Vestdijks ironie is pas na verloop van jaren, toen men in bepaalde opzichten steeds meer behoefte kreeg aan de mythologisering van het verzet, een algemener verschijnsel geworden.”⁵

Uit de onderzoeken van Anbeek en Ros blijkt dat er meerdere meningen zijn over de klungeligheid van het verzet in *Pastorale 1943*. Dit onderzoek wil uitgebreider kijken naar die verschillende meningen. Geloofde men in de mythe van het verzet of geloofde men Vestdijk?

De onderzoeksvragen

Bij eerdere onderzoeken naar de waardering van het verzet in *Pastorale 1943* zijn er twee verschillende conclusies getrokken. Ten eerste de conclusie dat de waardering voor Vestdijk altijd goed is geweest. Ten tweede de conclusie dat de waardering door de loop van de tijd is veranderd. Welke van de twee klopt? Of kloppen ze allebei niet? Ik zal kijken of er, door de tijd heen, een verschil te vinden is in de waardering van de manier waar op het verzet wordt neergezet in *Pastorale 1943*. Reageert men vlak na het verschijnen van de roman hetzelfde op de klungeligheid als men dat nu doet? Wat was en is de kijk van de auteurs van teksten over *Pastorale 1943* op het verzet? Met andere woorden: heeft de mythe van de goedheid van het verzet echt bestaan en hoe verandert deze mythe door de jaren heen? Door middel van een discourse analyse zal ik inventariseren welke opmerkingen er zijn gemaakt over het verzet in *Pastorale*. Alle opmerkingen samen vormen het corpus van mijn onderzoek. Deze methode is gelijk aan die van Anbeek en Ros, alleen uitgebreider. Over het corpus valt in het hoofdstuk ‘methode’ meer te lezen.

Hoofdvraag

De precieze vraag die centraal staat in dit onderzoek is als volgt: In hoeverre verschillen de waarderingen over hoe het verzet wordt neergezet in *Pastorale 1943* van Simon Vestdijk direct na verschijnen van de roman tot nu? Ik verwacht een heel vastomlijnd beeld te vinden. Vlak na het verschijnen van de roman waardeert men de roman negatief. De waarderingen zullen steeds positiever worden naarmate de jaren verstrijken. Hoe verder we komen in de tijd, hoe minder men gelooft in de heroïek van het verzet en de klungeligheid in Vestdijk zijn roman positief beoordeeld.

Deelvragen

Om tot een antwoord op de hoofdvragen te komen heb ik een aantal deelvragen geformuleerd.

1. Welke waarderingen over hoe het verzet wordt neergezet in *Pastorale 1943* zijn er te vinden direct na het verschijnen van de romans tot nu?
2. Welke veranderingen zijn er te vinden in de waarderingen over hoe het verzet wordt neergezet in *Pastorale 1943* direct na het verschijnen van de romans tot nu?

---

⁵ Ros 1978 [z.p.]

3. In hoeverre lopen de veranderingen in waardering parallel met de veranderingen in het denken over het verzet zoals beschreven in *Grijs Verleden*?

De derde deelvraag is van belang omdat van der Heijden in *Grijs Verleden* beschrijft hoe men in het dagelijks leven tegen het verzet aankeek. Dit onderzoek kijkt hoe men reageert op een roman over het verzet. De veranderende waardering van *Pastorale 1943* kan verklaard en bekeken worden aan de hand van *Grijs Verleden*.

Contextualisering

Het is belangrijk om duidelijk de grenzen en de context van de analyse te bepalen. Ik sta daarom aan het begin van het onderzoek stil bij de contextualisering. Dit onderzoek betreft een discours analyse en "Discourse analysis [exceeds] the boundaries of the usual distinction between text and context."⁶ Door te kijken naar de receptie van *Pastorale 1943* wordt de grens tussen de tekst en context verbroken. De grenzen van die verbreking moeten duidelijk zijn voor het trekken van de conclusies. Bij een receptieonderzoek komen meerdere aspecten aan bod, deze aspecten zijn onscheidbaar en moeten daarom duidelijk worden gemaakt.

"[...] it means that one must consider the whole network to understand the functioning of literary discourse. Discourse analysts try to take into account at the same time how texts are produced and consumed and how they are commented on, transformed, ordered or stocked: these dimensions are inseparable."⁷

Dit onderzoek kijkt naar de recensies en besprekingen over *Pastorale 1943* en de veranderingen in de waarderingen van het verzet. Recensenten nemen allerlei contextuele aspecten mee in hun beoordeling. Voor ik aan het bespreken van de kritiek begin zal ik daarom die contextuele aspecten bespreken. De volgende aspecten zullen aan bod komen: Vestdijk in de oorlog, het verzet in de roman en de kijk op het verzet zoals beschreven in *Grijs Verleden*. Ik zal geen rekening houden met de juistheid van de waarderingen of de visie op het verzet van Vestdijk zelf. Het onderzoek zal zich alleen richten op de besprekingen van de roman. Er wordt wel kort gekeken naar hoe Vestdijk aan zijn informatie is gekomen. Dit wordt gedaan omdat sommige auteurs waarheidsgetrouwheid in hun kritiek opnemen. Om deze reden bespreek ik ook Vestdijk zijn eigen doen en laten in de oorlog. Sommige recensenten stellen Vestdijk gelijk aan de verteller. Het is niet relevant voor dit onderzoek om te kijken of het beeld in *Pastorale 1943* volledig overeenkomt met de werkelijkheid. De onderzoeksvragen hebben betrekking op het beeld in de roman en de waardering van dat specifieke beeld. Ook als de roman niet volledig overeenkomt met de realiteit kunnen er conclusies worden getrokken over de receptie van het verzet in de roman. De manier waarop men reageert op een verzonden beeld geeft ook aan hoe er, door de tijd heen, over het verzet werd gedacht. De visie van Vestdijk zelf op het verzet is eveneens niet van belang voor de resultaten. Alleen de manier waarop Vestdijk het verzet heeft beschreven in deze roman is belangrijk voor dit receptieonderzoek. De onderzoeksvragen worden niet beantwoord met het onderzoeken van Vestdijk zijn daadwerkelijke visie.

---

⁶ Maingueneau 2010 p. 152

⁷ Maingueneau 2010 p. 153

Het is wel belangrijk om vast te stellen dat alle gedane interpretaties in dit onderzoek gedaan zijn vanuit een moderne instelling en denkwijze. De mogelijkheid bestaat dat mijn beoordelingen niet altijd overeen komen met de bedoelingen van de schrijver van een bespreking van *Pastorale 1943*. Ik kijk met een hedendaagse blik naar de kritiek en kan hierbij de instelling van 1950 niet achterhalen. Er is een moderne denkwijze op historische bronnen toegepast. Er moet rekening gehouden worden met mogelijke interpretatieverschillen.

"In literary studies we have witnessed increasing attention for the study of 'reception', mostly from an intuitive socio-historical point of view. It seems obvious that this kind of problem is important for the interdisciplinary development of a theory of discourse and literature, provided that indeed the results from current thinking in these other disciplines is taken into account."⁸

"The 'reception' of literature and discourse, however, also has a cognitive dimension. The famous notion of 'interpretation', cherished in literary studies for a long time, should be reformulated in terms that go beyond the intuitions of the literary scholar. At least, such intuitions, as well as those of the readers, need systematic explication and reconstruction."⁹

Methode

Voor het samenstellen van het corpus heb ik gebruik gemaakt van de database *delpher*. Alle artikelen die 27 mei 2016 in de database stonden zijn doorzocht. De zoekopdracht 'pastorale 1943' leverde 856 krantenartikelen op, 25 van deze artikelen leverden bruikbare uitspraken op. Alle overige zoekresultaten waren voornamelijk bioscoopprogramma's, verhalen over de acteurs uit de film *Pastorale 1943* en aankondigingen van de prozaprijs. Onder bruikbare uitspraken versta ik alle teksten die een waardering over *Pastorale 1943* geven of een uitspraak doen over de ontvangst van het verzet in de roman, zowel direct als indirect. Via het letterkundig museum heb ik nog zeven artikelen gevonden, waarvan twee overeenkomstig waren met die uit de database. In totaal leverden deze twee zoekopdrachten dertig bruikbare artikelen op. Vele artikelen bevatten meerdere bruikbare citaten. Via de zoekopdracht 'Pastorale 1943' in de catalogus van de bibliotheek van de Radboud Universiteit vond ik drie boeken waarin *Pastorale 1943* wordt bekritiseerd. Deze boeken maakten het corpus compleet. Het eerste artikel in mijn corpus komt uit 1946, het laatste is geschreven in 2015.

Na samenstelling van het corpus heb ik alle bruikbare uitspraken op datum en op herkomst (negatief, positief, neutraal/feitelijk) geplaatst. Ik heb de uitspraken negatief geïnclassificeerd als het verzet in de roman verzet opriep en positief als het verzet geen verzet opriep. De neutrale/feitelijke uitspraken vertellen achtergrondinformatie of doen uitspraken over de ontvangst zonder zelf een mening te geven. Een extra onderscheid is gemaakt tussen opmerkingen waarin het verzet nadrukkelijk werd genoemd en opmerkingen waarin het verzet niet aan bod kwam. Dit leverde twee verschillende samenstellingen van het corpus op die konden helpen bij het beantwoorden van de onderzoeksvragen. In totaal vond ik 15 positieve uitspraken, 17 neutrale/feitelijke uitspraken en 12 negatieve uitspraken verdeelt over de 34 bronnen in het corpus. Al deze uitspraken heb ik geanalyseerd op de aard van de uitspraak en de tijd waarin ze verschenen. Deze analyses leveren de input voor de conclusies. Ik heb de verschijningsdatum vergeleken met de kijk op het verzet zoals

---

⁸ Van Dijk 1985 p. 6

⁹ Van Dijk 1985 p. 7

beschreven in *Grijs Verleden* om de waardering te kunnen verklaren. Die kijk heb ik uiteengezet in het volgende hoofdstuk.

De kijk op het verzet

Aan de hand van het boek *Grijs Verleden* van Chris van der Heijden zet ik kort uiteen hoe de kijk op het verzet in het dagelijks leven is veranderd. Ik zet dit uiteen omdat deze verandering parallel zou kunnen lopen aan de gevonden waarderingen van *Pastorale 1943*. Voor het beantwoorden van de derde deelvraag zal er een vergelijking gemaakt worden tussen *Grijs Verleden* en *Pastorale 1943*. Om deze vergelijking te kunnen maken, moet duidelijk zijn wat er in *Grijs Verleden* staat vermeld. Van der Heijden beschrijft in zijn boek verschillende periodes en de visie op het verzet in die periode. Hij begint zijn beschrijving vlak na de oorlog.

Vlak na de oorlog was er een fase waarin herdenking centraal stond. Deze fase was echter relatief kort. Al in de jaren vijftig raakte de oorlog uit de belangstelling en was de blik van de samenleving gericht op vooruitgang. Alleen bij een kleine groep professionals bleef de oorlog belangrijk. Door die kleine groep kwam er in de jaren zeventig een omslag en werd de oorlog weer het middelpunt van de belangstelling. Als eerste in de gesproken en geschreven media en later voornamelijk in films. Zo is ook de verfilming van *Pastorale 1943* in 1978 te verklaren: men ging op zoek naar oorlogsverhalen om een film van te maken. Deze omslag gaat echter over de oorlog in het algemeen. De kijk op kleinere delen van de oorlog (Jodenvervolgving, collaboratie, verzet) krijgt pas later vernieuwde belangstelling.

In de eerste periode na de oorlog was er weinig aandacht voor het verzet. Met de blik op de toekomst vond men het niet nodig over het verzet te speculeren. Rond 1950 verschenen de eerste boeken over het verzet die in mineur eindigden. Het verzet had zijn plannen niet kunnen waarmaken. In de romans werd de vraag gesteld of het verzet wel nut had gehad. Eigenlijk alleen oud-verzetslieden zelf vroegen zich dit af, verder had niemand aandacht voor de negatieve kijk op het verzet. Pas rond 1960 kwam er in de samenleving een nieuwe belangstelling voor het verzet en de verzetshelden. Men ging zich rond die tijd meer bezig houden met wie er nou allemaal goed waren tijdens de oorlog en wie fout. Zo werd er in 1961 het congres 'Eichmann was niet alleen' gehouden waarin veel bekende Nederlanders hun mening gaven over de kwestie 'Eichmann'. Hij was een doodgewone ambtenaar die zijn werk naar behoren had uitgevoerd en daarmee de bezetters had geholpen. Was hij nou goed of fout? Zo'n twintig jaar na de oorlog was dit voor de jongeren wel duidelijk. Eichmann was fout, net zoals iedereen die rechts, oud of anders was. De jongeren gingen zich afzetten tegen de oudere generatie en haalden hun inspiratie uit het oorlogsverzet. Het was zelfs zo dat men zijn vrienden koos met de vraag of je bij ze zou kunnen onderduiken. De oorlog stond in het middelpunt van de belangstelling.

In de jaren tachtig stond zo langzamerhand voor iedereen wel vast hoe het nou precies stond met de Nederlanders en het verzet. Er verschenen zelfs boekjes: fout was fout, goed was goed en 'wij', Nederlanders stonden aan de juiste kant van de streep.¹⁰ "Slecht en laf was de ander maar goed waren 'wij', eens zonen van Jan de Witt, nu soldaten van Oranje. Dat was het beeld van de oorlog dat

---

¹⁰ Van der Heijden 2001 p. 396

tot diep in de twintigste eeuw domineerde, tot er zoveel feiten en verhalen loskwamen [...] dat twijfel onvermijdelijk werd en er een ander, grauwer, sceptischer beeld ter voorschijn kwam.”¹¹ Pas in de jaren negentig begon men in te zien dat niet iedereen in de oorlog goed was en dat zelfs het verzet niet altijd goed was geweest. Pas in de jaren negentig gaat men de mythe van het verzet ontrafelen. Valt deze ontwikkeling ook terug te zien in de waardering van de manier waarop het verzet wordt neergezet in *Pastorale 1943*? Dat is de vraag. Volgens Anbeek absoluut niet, want die mythe zou niet bestaan hebben. Volgens Ros volgt de kritiek op het verzet in *Pastorale 1943* precies bovenstaande tijdlijn.

Het verzet in de roman

Voordat ik ga kijken naar de waarderingen van het verzet in de roman is het eerst noodzakelijk om te bespreken hoe dat verzet precies in de roman wordt neergezet. Uitspraken van critici kunnen beter begrepen worden als duidelijk is hoe Vestdijk het verzet presenteert in de roman. De weinig heroïsche houding van het verzet is voornamelijk terug te vinden in de uitvoering van de verzetsdaden. Een geplande moord mislukt meerdere keren door verkeerde inlichtingen of ondoordachte plannen. De eerste keer dat Schults de moord op Poerstamper wil uitvoeren, verschijnt Poerstamper niet op de verwachte plaats. De tweede keer lukt het om hem neer te schieten, maar sterft hij niet aan zijn verwondingen. Pas bij de derde poging is Poerstamper daadwerkelijk vermoord. De mislukte liquidaties getuigen al niet van een goed verzet. Het feit dat Poerstamper onschuldig was, maakt het er niet beter op. Poerstamper had de onderduikers in de roman niet verraden en verdiende om die reden de dood niet. De verzetsstrijders vonden echter dat ze genoeg bewijs tegen hem hadden. Eigenbelang en wraak hebben geleid tot de dood van Poerstamper, eigenschappen die het verzet niet zou moeten nastreven. Aan het einde van de roman komt er een duidelijk idee over het verzet naar voren. De broer van Schults zegt: “Dat je tegen ons bent, kan me niets schelen. Maar het zou me spijten, wanneer je aan die poppenkast van de illegaliteit meedeed. Ik heb in Rusland genoeg van de partizanen gezien om daar geen consideratie mee te hebben; en die dóén tenminste nog wat, hier is het alleen maar poppenkast.”¹² Anbeek geeft hierbij aan dat dit eigenlijk uitstekend het verzet in de roman weergeeft: “De illegaliteit als poppenkast; het lijkt een volmaakte typering van wat de lezer te zien heeft gekregen in de voorafgaande bladzijden.”¹³

Zoals de moordaanslag ging, zo gaat het met het verzet in de gehele roman. Het is onhandig, klungelig en vaak niet goed doordacht. Toch lijkt Vestdijk de werkelijkheid redelijk goed beschreven te hebben. Voor de beschrijvingen van het verzet heeft hij om hulp gevraagd bij een daadwerkelijk verzetsman: Johan van der Woude.¹⁴ Deze heeft naar waarheid zijn eigen ervaringen met het ondergrondse gedeeld. Bob van Amerongen, ook verzetsstrijder, gaf in 1978 aan dat de meeste gebeurtenissen in de roman overeenkwamen met hoe het echt was, ook wat de onhandigheden betreft. Uit deze opmerkingen valt te concluderen dat Vestdijk het verzet naar werkelijkheid heeft

---

¹¹ Van der Heijden 2001 p. 399

¹² Vestdijk 1948 p.277

¹³ Anbeek 1983 p. 40

¹⁴ Van der Woude 1964 p. 5

beschreven. Juist om deze reden is het interessant om te zoeken hoe men reageerde op de roman. Het ging daadwerkelijk zo in de oorlog, maar wilde men na de oorlog liever iets anders denken?

Er is een kleine aantekening te maken bij de geloofwaardigheid van de roman. Schults wordt gearresteerd en opgesloten in het Oranjehotel. Tijdens zijn gevangenschap praat hij met anderen over de Joden. Ze praten bijvoorbeeld over het vergassen van de Joden in de concentratiekampen. De vraag is echter of men dit in 1943 wel wist. Volgens vele historici wist de gewone man midden in de oorlog niets van het lot van de Joodse medemens. Zo is ook de stelling van Bart van der Boom: 'gewone Nederlanders' wisten niets van de 'essentie' van het lot van de Joden. Van der Boom onderzocht oorlogsdagboeken en concludeerde dat de meeste Nederlanders wisten dat de joden de oorlog waarschijnlijk niet zouden overleven, maar dat ze geen kennis hadden van het bestaan van gaskamers.¹⁵ Dat Schults toch praat over vergassing maakt de roman minder waarheidsgetrouw. Alhoewel Vestdijk aan het begin van de oorlog wel al aangaf erg veel over concentratiekampen te weten.¹⁶ Echter gaat dit feit niet over het verzet, maar over andere zaken in de oorlog. De uitspraken over het verzet in de roman lijken wel te kloppen. Meerdere oud-verzetslieden hebben dit bevestigd. Voor de rest van dit onderzoek ga ik ervan uit dat de roman, wat betreft het verzet, waarheidsgetrouw is. Ook als de roman niet waarheidsgetrouw zou zijn, zou dit onderzoek juiste resultaten opleveren. Het gaat er namelijk om hoe men het verzet in de roman waardeerde. De kwesties of de waarderingen terecht zijn en of de roman waarheidsgetrouw is, hebben geen invloed op de resultaten. Er zijn echter wel veel critici die 'waarheidsgetrouw' als belangrijk beoordelingspunt hebben gezien voor hun waardering. Dit is de reden dat ik kort beschreven heb hoe waarheidsgetrouw de roman is.

Vestdijk in de oorlog

Naast waarheidsgetrouwheid zijn er ook critici die de rol van Vestdijk zelf hebben besproken in hun teksten. Sommige critici zijn tot hun oordeel gekomen door Vestdijk zelf bij de roman te betrekken. Om deze reden zal ik bespreken welke rol Vestdijk zelf heeft gespeeld in de oorlog. Hans Visser heeft een biografie over Vestdijk geschreven waarin hij beschrijft hoe Vestdijk de oorlog is doorgekomen. Dit hoofdstuk is op Vissers biografie gebaseerd. Naast de kwestie van Vestdijks doen en laten in de oorlog, komt ook de totstandkoming van de roman aan bod.

Vestdijk ging er niet van uit dat de Duisters zouden komen, maar toen ze wel kwamen verwachtte hij in een concentratiekamp terecht te komen. Vestdijk had namelijk een antifascistische roman geschreven. Hij wilde zijn deportatie voor zijn en stelde aan zijn levensgezellin voor om zelfmoord te plegen. Toen ze dat niet wilde, stelde hij voor om te vluchten. Ze stemde toe, maar tijdens de fietstocht werden ze beschoten en keerden ze terug. In 1941 veranderde zijn leven drastisch toen hij een huiszoeking van de Duitsers kreeg. Er werd ingegrepen in de werken die hij wilde uitgeven. Hij kon echter wel nog werken blijven uitgeven en dat deed hij dan ook. Op 4 mei 1942 werd hij opgepakt en als gijzelaar naar Sint-Michielsgestel gevoerd, onder andere omdat hij zich niet bij de Kultuurkamer had aangemeld.

---

¹⁵ Van der Boom 2012 [z.p.]

¹⁶ Visser 1987 p. 271

In 'Gestel' bleef Vestdijk schrijven. Verder vulde hij zijn dagen met cursussen, corveediensten en activiteiten. Zijn geheime briefjes naar huis werden ontdekt en dit kwam hem op een postontheffing te staan. Zijn officieuze levensgezel Ans probeerde hem vrij te krijgen. Via binnengesmokkelde brieven werd Vestdijk geadviseerd wat hij moest doen. In plaats van een vrijlating werd hij overgebracht naar het Oranjehotel in Scheveningen. De gevangenis waar in de roman ook Schults wordt opgesloten. De beschrijvingen in *Pastorale 1943* komen volledig overeen met de werkelijkheid bij Vestdijk. Zelfs de celmaat van Schults is voor hetzelfde feit opgepakt als de daadwerkelijke celmaat van Vestdijk. Er zijn nog meer overeenkomsten tussen Schults en Vestdijk, ze mochten beiden in de keuken werken en de medewerkers daar hebben zowel in de werkelijkheid als in de roman dezelfde namen. Ook de manier waarop de vrijlating van beide mannen wordt voorbereid gaat gelijk (meer verantwoordelijkheden, gesprekken met Duitsers). Voor zijn vrijlating moet Vestdijk zich aanmelden bij de Kultuurkamer en een roman schrijven over de Dertigjarige oorlog. Vestdijk gaf aan niet van plan te zijn zich aan te melden voor de Kultuurkamer. Om de bezetter toch tevreden te houden, vertaalde hij een Duits boek. Uit zijn briefwisseling met Johan van der Woude blijkt echter dat Vestdijk zich wel degelijk bij de kamer had aangemeld. Tijdens zijn verblijf in Sint-Michielsgestel heeft hij nog executies meegemaakt en die gingen hem niet in de koude kleren zitten. Na de oorlog is Vestdijk ook een tijdje extreem depressief geweest. In die periode schreef hij zijn roman *Pastorale 1943*.¹⁷

Resultaten: de gevonden waarderungen

Vlak na het verschijnen van de roman

Technisch gezien zijn er twee verschijningsdata van *Pastorale 1943*. In 1946 verscheen de roman als voorpublicatie in een tijdschrift en in 1948 werd het boek daadwerkelijk gedrukt. De eerste recensie komt wel al uit 1946, daarom heb ik deze periode laten beginnen in 1946. De periode loopt tot 1949, een jaar na het verschijnen van de roman in boekvorm. In de gestelde periode zijn er vijf teksten verschenen over de roman: één in 1946 en vier in 1948. Van de vijf teksten zijn er drie negatief en twee positief. Eén van de positieve teksten is geschreven door Theun de Vries, een vriend van Vestdijk. De Vries haalt het verzet niet aan in zijn tekst, hij schrijft alleen dat Vestdijk satirisch, polemisch en ook dichterlijk aangrijpend heeft afgerekend met de Duitse barbarij.¹⁸ De tekst uit 1946 is wel negatief, maar schrijft ook niet over het verzet. De schrijver betwijfelt alleen of de roman zich wel boven de veelvoudige kroniek aan gebeurtenissen zal kunnen verheffen.¹⁹

In oktober 1948 schrijft Stroman in *het nieuwsblad voor Sumatra* wel over het verzet in *Pastorale 1943*. Zijn eerste opmerking is nog vrij neutraal. Hij schrijft: "Het verzet wordt ons getoond als het werk van onbeduidende mannetjes, die in donkere jaren de gelegenheid grijpen zichzelf te doen gelden." Stroman verbindt hier geen waardeoordeel aan. Verderop in zijn recensie doet hij dit wel: "Het is eerder een ontluistering van de illegaliteit, dan een lofzang. [...] Men leest het met weezin." Stroman schenkt ook nog heel even aandacht aan de Duitsers in de roman, maar wat hij daar nou precies van vindt laat hij niet merken: "In deze roman vinden we de stelling, dat de Duitsers

---

¹⁷ Visser 1987 pp. 271-324

¹⁸ De Vries 1948 p. 3

¹⁹ A.D. 1946 p. 2

hun slachtoffers martelden, verminkten, om hun lichamen te veranderen en hen zo tot nieuwe mensen te maken.”²⁰ Een maand later verschijnt er in *de Nederlandse Bibliographie* ook een bespreking van Vestdijks nieuwste roman. T.H. Mooij vindt het een van de beste oorlogsboeken ooit, maar vindt het voor een boek van Vestdijk heel slecht. Voornamelijk het verzet in de roman zorgt ervoor dat Mooij deze conclusie trekt. Mooij denkt namelijk niet dat het echt zo zal zijn gegaan. “Dat er in die sombere tijden teveel en te achteloos is gekletst, weten wij allen veel te goed, maar dat een groepje intellectuelen op zulk een stupide manier, uit goede bedoelingen, een ander de das om zal doen, acht ik onmogelijk.”²¹ Over de mythe wordt nog met geen woord gerept, maar dat niet iedereen gelooft in een slordig verzet is meteen duidelijk.

De enige die wel heel positief is over het verzet is Max Nord. In december 1948 schrijft hij in *het Parool*: “Wat het verzet betreft, het is in onze literatuur nog nergens met zoveel nuancering beschreven, met zoveel technisch meesterschap ook.”²² Nord weet wat hij schrijft, want zijn *Parool* was in de oorlog een illegale verzetskrant. Deze positieve tekst is daarmee de enige die geschreven is door iemand die zelf in het verzet gezeten heeft. De negatieve teksten zijn van auteurs die zich tijdens de oorlog verre van het verzet hebben gehouden.

Jaren vijftig en zestig

In de jaren vijftig is er niet veel aandacht besteed aan *Pastorale 1943*. De twee teksten uit de jaren vijftig verschijnen allebei pas in 1959. In jaren zestig zijn er ook maar twee besprekingen verschenen: in 1964 en 1968. De eerste uitspraak in 1959 is van J.C. Brandt Corstius in zijn boek *geschiedenis van de Nederlandse literatuur*. Brandt Corstius is alles behalve positief: “Vestdijk kon niet nalaten in *Pastorale 1943* en *Bevrijdingsfeest* de heroïek van het verzet te ontmaskeren als kleinmenselijk gedoe.”²³ Deze opmerking levert een reactie op van Hans van Straten in *Het vrije volk*. Hij schrijft: “Vestdijk kon niet nalaten in *Pastorale 1943* en *Bevrijdingsfeest* de heroïek van het verzet te ontmaskeren als kleinmenselijk gedoe’ — men hoeft het slot van *Pastorale 1943* maar te lezen om te weten, hoe volkomen misplaatst deze opmerking is.”²⁴

Het eerste artikel verschenen in de jaren 60 is van een apart kaliber. Het artikel is geschreven door Johan van der Woude, zelf verzetsman in de Tweede Wereldoorlog. Van der Woude vertelt dat Vestdijk moeite had met het schrijven van *Pastorale 1943* en daarom hulp vroeg aan hem. Met vragen als “„De organisatie van de Ondergrondse in grote lijnen”, of: „Hoe werden gevaarlijke NSB-ers, verraders en dergl. persoonlijk gemold? Meegelokt? Of in huis? Hoe vermomden zich de executanten,” of: „Weet je of in '43 een boer die onderduikers, speciaal Joden, herbergde, zwaar gestraft werd?”²⁵ probeerde Vestdijk een helder beeld te krijgen van het verzet in de Tweede Wereldoorlog. Van der Woude zijn bespreking geeft alleen dit feit, maar het geeft indirect aan dat de beschrijvingen in de roman kloppend zijn en door Van der Woude positief beoordeeld werden. Het

---

²⁰ Stroman 1948 p. 3

²¹ T.H. Mooij 1948 [z.p.]

²² Nord 1948 [z.p.]

²³ Brandt Corstius 1959 p. 252

²⁴ Van Straten 1959 p. 2

²⁵ Van der Woude 1964 p. 5

tweede artikel komt uit *de Leeuwarder Courant* en is overwegend positief over de verzetsstrijders in de roman: "Vestdijk tekent in deze roman geen soldaten, geen burgers, zeer zeker geen helden ook, maar doodeenvoudige mensen. Hij doet dat met een raffinement en met een vakmanschap en een meesterschap die hem hebben gemaakt tot een van de meest besproken figuren van het Nederlandse literatuur-wereldje."²⁶ Dit artikel geeft verder als eerste het problematische karakter van *Pastorale* aan. De auteur beschrijft dat veel mensen moeite hebben met de roman door het beeld dat de roman van de verzetsstrijders neerzet. Twintig jaar na de oorlog heeft de mythe vorm gekregen.

"Daartegenover staat wel, dat het boek de historische waarde heeft reeds enkele jaren na het einde van de oorlog een ont-romantiserend beeld te hebben gegeven van het verzet. Wie tegen de maand mei de in Nederland verschijnende kranten leest, ervaart ieder jaar weer dat er na twintig jaar maar al te veel mensen zijn die daar nog moeite mee hebben."²⁷

De jaren zeventig

Eind jaren zeventig staan de kranten vol met verhalen over *Pastorale 1943*. Helaas gaan die niet over de roman, maar om de verfilming die Wim Verstappen er van maakte. De meeste artikelen halen slechts heel kort aan dat de film gebaseerd is op een roman en geven niet echt waardeoordelen over het verhaal. Er verschijnen zes artikelen in 1978 waarin wel een duidelijke mening verkondigd wordt, een artikel van Verstappen uit 1977 doet dit ook. De vele andere artikelen die er verschijnen, loven alleen de acteerprestaties of de kunsten van de regisseur.

In *NRC Handelsblad* vertelt Verstappen over zijn film en haalt hierbij aan dat de film gebaseerd is op de roman van Vestdijk. Verstappen noemt de roman "een bijna geniaal boek, voornamelijk als men bedenkt dat het in 1945 geschreven is en geen moment tot goedkoop anti-Duits sentiment vervalt. Het boek beschrijft de onmacht van het alledaagse verzet en is een zedenkomedie over het Nederlands karakter."²⁸ Problematisch is de manier waarop het verzet neergezet wordt volgens hem niet. Verstappen lijkt zich berust te hebben in het idee dat die zogenoemde onmacht er inderdaad was.

Ook de meeste teksten over de film lijken dit zo te zien. Geen enkele bespreking uit de jaren zeventig laat zich negatief uit over het verhaal van Vestdijk. Martin Ros schreef in *De Tijd*: "De roman pastorale is naar mijn mening beslist geen ontluistering van het verzet, de satire erin richt zich in de meest hevige mate tegen de in het boek voorkomende Duitsers, die op de juiste momenten ook een barbaars Duits in de mond gelegd krijgen."²⁹ Peter van Lierop schreef: "De eerste Nederlandse verzetsroman [...] onderscheidde zich in zeer positieve zin van de overvloed aan latere oorlogsliteratuur door de afstand die Vestdijk [...] zo snel al te nemen wist van wat er zich vijf jaar lang aan onderdrukking en verzet in Nederland had plaatsgevonden." Ook noemt van Lierop de roman magnifiek van constructie en meesterlijk.³⁰ Peter van Bueren geeft eveneens aan dat de manier waarop het verzet neergezet wordt helemaal niet raar is:

---

²⁶ Anoniem 1966 p. 2

²⁷ Anoniem 1966 p. 2

²⁸ Verstappen 1977 p. 8

²⁹ Ros 1978 [z.p.]

³⁰ Van Lierop 1978 [z.p.]

“De misvatting dat daarmee dus Het Verzet belachelijk wordt gemaakt zal wel onvermijdelijk zijn, terwijl de film (net als het boek van Vestdijk) eerder een sfeer van aandoenlijkheid uitstraalt, die het portret van mensen in oorlog boven alleen die oorlog uittilt tot een portret van Hollanders van alle tijden.”³¹

De andere besprekingen uit 1978 proberen voornamelijk meer duidelijkheid te scheppen wat betreft de vele meningen die er bestaan. Nico Scheepmaker schrijft bijvoorbeeld in de *Leeuwarder Courant* dat hij navraag heeft gedaan naar de gebeurtenissen in de roman. Bob van Amerongen, zelf verzetsman gaf hierbij aan “dat sommige punten er naast waren, maar dat het over het algemeen wel klopte. Ook wat de onhandigheden betreft.”³² Van Bueren heeft ook een duidelijke mening afgegeven wat betreft het verhaal: “normale, alledaagse haat en liefde zijn de drijfveren voor goed en kwaad, niet een ideologische theorie. Dat zal ongetwijfeld sommige oud-verzetsmensen steken, maar het maakt de film er niet onwaarschijnlijker door.”³³ Alle besprekingen uit deze tijd staan hiermee op een lijn: *Pastorale 1943* vertelt hoe het er daadwerkelijk in de oorlog aan toe ging. Henk ten Berge gaat nog een stap verder en schrijft dat *Pastorale 1943* juist wel de helden van de oorlog neerzet: “brave, hardwerkende burgers die een daad wilden stellen en alles deden wat ze konden.” Ze hadden geen ervaring met het hanteren van wapens en moesten zich behelpen met primitieve middelen, maar ze deden hun best. Daar ging het om.³⁴

De jaren tachtig

Volgens *Grijs Verleden* zou de mythe van de heroïek van het verzet nu op zijn hoogtepunt moeten zijn. Iedereen was ervan overtuigd dat alle Nederlanders aan de goede kant van de streep stonden. Een boek als *Pastorale 1943* past absoluut niet in dit beeld. Van de zes teksten die verschenen zijn de jaren tachtig zijn er dan ook vier negatief, geeft één een overzichtsbeeld van het verzet en is één indirect positief. De positieve tekst is opnieuw afkomstig van Wim Verstappen, die aangeeft dat vijf jaar geleden niemand *Pastorale* beschouwde als beste Vestdijk-roman.³⁵ Hij zegt het niet letterlijk, maar geeft hier mee aan dat dit nu wel het geval is en dat daarmee ook het verzetsbeeld gewaardeerd wordt. Het overzichtsbeeld is van P.M. Reinders in *NRC Handelsblad*. Reinders vindt het onnodig om te kijken naar de besprekingen van de roman.³⁶ Hij verwacht namelijk niet dat er ook maar iets nuttigs uit zou komen. In andere woorden: hij vindt dit onderzoek niet van waarde. Uit de verscheidenheid aan teksten valt op te maken dat een discours analyse wel degelijk van nut kan zijn.

De rest van de teksten is overwegend negatief. Simone Jacobus haalt in 1985 een oudere uitspraak van Anbeek aan: “grootste idealen werden teruggebracht tot strikt persoonlijke motieven.”³⁷ Ze denkt dat het verzet in de roman voornamelijk relativerend heeft willen werken. Het was meer een verwerking voor Vestdijk zelf dan een waarheidsgetrouw beeld van de oorlog. Ook Cor van de Poel gaf in 1980 aan dat Vestdijk relativering heeft aangebracht in het ongenueanceerde beeld van een opgepoetst heldendom van verzetsstrijders. Toch slaat Vestdijk daarin te ver door, waardoor de

---

³¹ Van Bueren 1978 [z.p.]

³² Scheepmaker 1978 p. 5

³³ Van Bueren 1978

³⁴ Ten Berge 1978 p. 13

³⁵ Anoniem 1980 p. 17

³⁶ Reinders 1986 p. 5

³⁷ Jacobus 1985 p. 2

personages karikaturaal worden en dingen gaan doen die wel heel erg onwaarschijnlijk lijken.³⁸ Eveneens in 1980 vraagt Dick Houwaart zich af of de roman nu zo essentieel is voor de kennis over de oorlog.³⁹ Deze opmerking geeft aan dat Houwaart twijfelt over de juistheid van het verhaal en het verzet in de roman. Er zijn romans die beter te gebruiken zijn om iets over de oorlog te leren, romans die wel de werkelijkheid beschrijven.

Vanaf de jaren negentig

Pastorale 1943 krijgt in de jaren negentig redelijk wat aandacht, er zijn acht besprekingen over verschenen. Dat is meer dan in de voorafgaande jaren. Vanaf de jaren negentig zou de mythe, volgens *Grijs Verleden*, over zijn hoogtepunt heen moeten zijn en is de verwachting dat de waarderingen positief zijn. Toch zijn slechts drie van de negen besprekingen echt positief. Drie zijn er ronduit negatief en de overige drie zijn vrij neutraal.

De negatieve teksten zijn allemaal verschenen in 1994. Marjoleine de Vos geeft in *NRC Handelsblad* haar stellige mening: "In de Nederlandse literatuur is eigenlijk nooit goed beschreven hoe een gewoon mens de oorlog doorkroop. [...] Vestdijks *Pastorale 1943* lijkt nergens op, dat is typisch achter de schrijftafel verzonnen."⁴⁰ Uit haar bespreking blijkt dat ze over de gehele roman niet te spreken is. Uit meerdere bronnen is echter gebleken dat Vestdijk inlichtingen heeft gewonnen voor het boek. 'Typisch achter de schrijftafel verzonnen' zoals de Vos vermeldt is *Pastorale* dus absoluut niet. Blijkbaar wil ze niet geloven in het beeld dat Vestdijk neerzet. De tweede negatieve bespreking is van Rolf Wolfswinkel in zijn boek *Tussen landsverraad en vaderlandsliefde*. Hij beschuldigt in dit boek vele auteurs van collaboratie, zo ook Vestdijk. *Pastorale 1943* is volgens hem alleen een cynisch pleidooi. Hij gaat nog een stap verder en stelt dat het lezerspubliek zo'n afkeer had van de visie van Vestdijk dat ze zich na 1948 niet meer met het oorlogsthema wilden bezighouden.⁴¹ Maarten 't Hart schreef de laatste negatieve bespreking. 't Hart geeft aan dat Vestdijk een ontluisterend beeld van de oorlog gaf waarvoor hij veel lof heeft ontvangen. Hij vindt *Pastorale* ook niet per se een slecht boek. Hij vraagt zich echter af of de daden van het verzet in de roman wel overeenkwamen met de werkelijkheid of dat het een soort ongegronde angst van de schrijver was. 't Hart lijkt die verklaring erg logisch te vinden.

"Zou het echter niet zo kunnen zijn dat Vestdijk, in de oorlog gijzelaar, en als zodanig bij wijze van represaille voor verzetsdaden mogelijk slachtoffer van de bezetter, al ver voor de bevrijding met gemengde gevoelens verzetsdaden beschouwde? Die konden immers zijn dood betekenen."⁴²

De positieve besprekingen zijn afkomstig van Hugo Brandt Corstius, L. Oomens en Onno Blom. Brandt Corstius is zelfs zo positief over de roman dat hij er trots op is: "[...] Wij mogen wel trots zijn op het feit dat direct na die bezetting een roman verscheen, die de heroïsche mythen, die na zo'n periode altijd ontstaan, in de kiem kon smoren."⁴³ Op het gedrag tijdens de bezetting is hij absoluut niet trots. Ook Oomens vindt dat Vestdijk zijn beschrijvingen de waarheid zijn. Alleen bij Vestdijk valt

---

³⁸ Van de Poel 1980 p. 2

³⁹ Houwaart 1980 p. 13

⁴⁰ De Vos 1994 p. 3

⁴¹ Wolfswinkel, 1994 p. 70-71

⁴² 't Hart 1994 p. 28

⁴³ Brandt Corstius 1994 p. 26

de werkelijkheid te halen. “Wie wil weten hoe het was, hoe de werkelijkheid van oorlog en bevrijding echt werd ervaren, moet terecht bij schrijvers die in die tijd meteen al hun indrukken omwerkten tot literatuur. Bij Vestdijk dus.”⁴⁴ Blom is niet zo positief in zijn bespreking als de twee vorige auteurs, maar hij vindt wel dat de roman op verzetsgebied waarheidsgetrouw is. Het is niet alleen een cynisch pleidooi tegen het verzet schrijft Oomen, maar “Vestdijk heeft het groteske van het Duitse systeem willen aangeven in de passages over de gevangenneming van Schults en de betrekkelijkheid van de acties van het verzet. Hoe ironisch Vestdijk *'Pastorale 1943'* ook heeft toon gezet, als geheel doet zijn beeld van de bezetting realistisch aan.”⁴⁵

Anbeek heeft een vrij neutrale bespreking gegeven waarin hij aangeeft dat men de oorlog wilde vergeten en daarom het boek niet veel las.⁴⁶ Groen schrijft dat het thema goed en fout eigenlijk bij vrij weinig auteurs aan de orde komt. Vestdijk is slechts één van de vier auteurs die daar over schrijft.⁴⁷ Als laatste schrijft Frank van Vree in *de Volkskrant* waarin hij het veranderde perspectief op de oorlog bespreekt. Het perspectief dat bij Vestdijk aan de orde komt noemt hij oprecht, maar toch voornamelijk lachwekkend.⁴⁸ Tijdgenoten ervoeren de roman niet positief vertelt de Vree, zij vonden het alleen een manier van verwerking voor de schrijver.

“Zij neigden ertoe de opvoedende waarde van deze literatuur te benadrukken, door de aandacht van de jonge schrijvers voor de verdrongen aspecten van de realiteit te interpreteren als de weerslag van de demoraliserende oorlogservaringen van de jongeren en als een uitdrukking van de teleurstelling en neerslachtigheid die zich van het naoorlogse Nederland hadden meester gemaakt.”⁴⁹

De laatste twee besprekingen komen uit 2005 en 2015. De een is positief en de ander laat voornamelijk twijfel zien. De twijfel is van Sylvia Witteman. Witteman vraagt zich het volgende af: “Ik las *Pastorale 1943* en de schellen vielen mij van de ogen; was de heroïek van het Nederlandse verzet écht maar een mythe?”⁵⁰ De opmerking is afkomstig uit een artikel over meerdere Vestdijk-romans en ze gaat niet dieper in op *Pastorale 1943*. Het geeft wel aan dat ze al die tijd in de mythe geloofde en nu een kijkje in een andere werkelijkheid heeft gekregen. De positieve bespreking is opnieuw van Hugo Brandt Corstius, die ditmaal wel dieper ingaat op de inhoud van de roman. Hij vindt de roman spannend, humoristisch, anti-Duits en oer-echt. Brandt Corstius maakt zich sterk voor Vestdijks beeld van het verzet. Hij wil dat men weer gaat beseffen hoe het toen was: “*Pastorale 1943* is een verbluffend rijk boek, dat meer dan welke andere roman ook een eerlijk beeld geeft van Nederlanders en Duitsers in een tijd waarover ons nu mythen over mythen wijsgemaakt worden.”⁵¹

Conclusie

De vraag die werd gesteld in dit onderzoek was de volgende: In hoeverre verschillen de waarderingen over hoe het verzet wordt neergezet in *Pastorale 1943* van Simon Vestdijk direct na verschijnen van

---

⁴⁴ Oomens 1995 p. 22

⁴⁵ Blom 1995 p. 1

⁴⁶ Anbeek 1994 [z.p.]

⁴⁷ Groen 1994 [z.p.]

⁴⁸ Van Vree 1994 p. 15

⁴⁹ Van Vree 1994 p. 15

⁵⁰ Witteman 2015 p. D

⁵¹ Brandt Corstius 2005 [z.p.]

de roman tot nu? Uit het onderzoek kunnen een aantal conclusies getrokken worden. De bevindingen bij de eerste deelvraag staan bij de resultaten. Hier heb ik alle gevonden waarderungen uiteengezet. De waarderungen zijn de eerste jaren negatief, rond het verschijnen van de film positief, daarna weer negatief en de laatste jaren wordt de waardering steeds positiever. Anbeek gaf aan dat de mythe nooit heeft bestaan, maar daar ben ik het niet mee eens. Uit de gevonden waarderungen is duidelijk op te maken dat men wel degelijk geloofde in de heroïek van het verzet. De opmerking van Ros, dat er een latere mythologisering was, is ook niet volledig de waarheid. Ros heeft gelijk met het idee dat niet iedereen vanaf het begin in de mythe geloofde. Voornamelijk de oud-verzetslieden waren het met Vestdijk zijn beeld wel eens. Het Nederlandse volk heeft eigenlijk altijd het verzet op een voetstuk geplaatst en *Pastorale 1943* brak dat voetstuk af, dat vond men niet leuk. De mythe vindt zijn basis al vlak na de Tweede Wereldoorlog. Romans als *Pastorale 1943* geven voor veel mensen een nieuwe beeld van de oorlog. Gek, want eigenlijk is dat beeld het enige juiste beeld. Er zijn wel veranderingen te zien in hoe men over het verzet dacht, deze staan beschreven in het volgende hoofdstuk.

De veranderingen in waardering

Wat voornamelijk opvalt, is dat de positieve en negatieve teksten elkaar opvolgen en de hoeveelheid besprekingen elk jaar fluctueert. Direct na het verschijnen van de roman zijn er meer teksten die zich negatief uitlaten over het verzet in de roman. Anbeek schreef dat de roman weinig verzet opriep direct na de oorlog, maar ik heb een ander beeld gevonden. De roman riep wel degelijk verzet op. De negatieve teksten over *Pastorale 1943* hebben de overhand en zetten zich af tegen Vestdijks beeld van het verzet. Er zijn ook wel positieve teksten te vinden, maar deze vinden vooral de afrekening met de Duitsers bewonderingswaardig. Een ander belangrijk punt uit de besprekingen van vlak na het verschijnen is dat de auteurs twijfelen aan de waarheidsgetrouwheid van de roman. Mooij vroeg zich bijvoorbeeld af of het in het echte leven wel zo gebeurd zou zijn. Hij dacht van niet. De mythe van de heroïek van het verzet bestaat al. De roman wordt geroemd om het anti-Duitse karakter, maar de manier waarop het verzet wordt neergezet wordt als ongeloofwaardig gezien. In de jaren vijftig en zestig zijn de meningen heel erg verdeeld. De een vindt de roman een ontmaskering van kleinsenselijk gedoe en de ander juist weer niet. De *Leeuwarder Courant* slaat hier eigenlijk de spijker op zijn kop: men wil nog niet geloven in een klungelig verzet, zelfs al weten ze ergens wel dat de heroïek een mythe is. Oud-verzetsstrijder gaan aan het begin van deze tijd twijfelen over hun daden, zij vinden een boek in mineur niet zo raar. De rest van het volk staat voor honderd procent achter de daden in de oorlog. Het verzet was goed!

Eind jaren zeventig komt de film uit en iedereen is daar zo enthousiast over dat niemand zich echt negatief uitlaat over het verhaal. Het gaat meer om de acteerprestaties en het camerawerk, dan dat het uitmaakt of het verzet geloofwaardig is. De auteurs zijn eigenlijk allemaal van mening dat de roman van Vestdijk afrekent met de Duitsers in plaats van alleen ironisch te zijn over het verzet. De oorlog is nu al een tijd afgelopen en de sfeer die Vestdijk neerzet wordt als aandoenlijk gezien. De auteurs van de besprekingen beseffen wel dat oud-verzetslieden het verhaal van *Pastorale* moeilijk te verkroppen vinden, maar lijken het zelf geen probleem te vinden.

In de jaren tachtig en negentig proberen de teksten over *Pastorale 1943* het gedoe rondom het verzet in de roman te relativiseren. Men gaat nu anders denken over de manier waarop Vestdijk het

verzet heeft neergezet. De besprekingen laten het idee zien dat Vestdijk zijn eigen oorlogservaringen wilde verwerken in de roman en zich daarom negatief heeft uitgelaten over het verzet. De roman was geen beschrijving van de werkelijkheid volgens de besprekingen, maar een verhaal vanuit eigenbelang. Deze manier van denken laat zien dat de mythe nog steeds bestaat. Het Nederlandse volk wilde niet geloven in een klungelig verzet en bedacht argumenten om dit ook niet te doen. In de jaren negentig komt er wel steeds meer aandacht voor de positieve kanten van de roman. Niet iedereen is even blij met de ironische kant van Vestdijk, maar het overgrote deel gelooft wel dat de roman waarheidsgetrouw is. In de jaren negentig wordt er zelfs geschreven dat Vestdijk een genuanceerd beeld geeft van het 'opgepoetste heldenideaal'. De mythe verliest zijn kracht. Marjoleine de Vos gaat nog recht tegen dit idee in door te stellen dat *Pastorale* helemaal nergens op slaat en verzonnen is. Aangezien oud-verzetslieden aangaven Vestdijk van materiaal te hebben voorzien, slaat deze opmerking volledig de plank mis. Misschien dat ze nog erg graag wil geloven in de mythe en daarom Vestdijk zwart maakt of misschien gelooft ze daadwerkelijk dat Vestdijk helemaal niets van het verzet afwist. Niet *Pastorale* 1943, maar De Vos haar column lijkt volledig achter de schrijftafel verzonnen. Na 2000 brokkelt de mythe steeds verder af. Sommige mensen zijn er honderd procent zeker van dat het verzet helemaal niet zo heroïsch was, anderen gaan dit langzaam inzien. Al met al lijkt de mythe in de jaren zestig zijn intrede te doen en in de jaren zeventig wat af te zwakken door de komst van beeldmateriaal. In de jaren tachtig komt de mythe volop terug en probeert men relativeringen te bedenken voor een boek als *Pastorale* 1943. Pas laat jaren negentig komt men langzaam tot inkeer en dat proces is nog steeds gaande. Stroman vond het boek absoluut geen lofzang, maar een ontluistering van de illegaliteit. Tegenwoordig is het toch meer die lofzang.

Zoals eerder aangegeven spreekt dit onderzoek de conclusie van zowel Anbeek als Ros tegen. Beide onderzoekers geven aan dat de roman weinig verzet opriep. Uit de gevonden waarderingen valt echter op te maken dat er juist wel negatief werd gereageerd. Vooral in de eerste jaren verschenen er vele negatieve besprekingen over *Pastorale* 1943 en slechts een paar positieve. Het lijkt in de onderzoeken van Anbeek en Ros alsof *Pastorale* 1943 inderdaad vrijwel alleen positief werd beoordeeld, maar dit is niet het geval. In dit onderzoek ben ik dieper gaan zoeken naar de besprekingen van de roman en heb daarbij gevonden dat de roman wel degelijk verzet opriep en dat er in de eerste jaren meer negatieve dan positieve recensies verschenen. Anbeek gaf tot nu toe het belangrijkste overzicht van reacties op *Pastorale* 1943, maar hij beperkt zich tot reacties van vlak nadat de roman is uitgegeven. Daarbij zet hij de positieve recensies op de voorgrond en lijkt hij daarom te concluderen dat de negatieve recensies in de minderheid zijn. Na het lezen van een handvol recensies stelt hij dat de roman vrij weinig verzet opriep. Juist door dit kleine corpus wijken zijn bevindingen af van de bevindingen in dit onderzoek. Daarnaast is het beeld dat Anbeek geeft te zwart-wit gebleken. In de verschenen besprekingen is de kritiek erg verdeeld over de jaren. Er kan niet kortweg worden gezegd dat de roman weinig verzet opriep. Hiervoor zijn de verschenen recensies te complex en verschillend en door de jaren heen te veel verschillende besprekingen. Dit onderzoek heeft aangetoond dat door de jaren heen de waardering van het verzet in de roman flink veranderd. Deze conclusie geeft een heel ander beeld van de kijk op het verzet in de roman dan het bestaande beeld van Anbeek.

De kijk op het verzet vergeleken met *Grijs Verleden*

De veranderingen in waardering komen grotendeels overeen met de kijk op het verzet zoals deze in *Grijs Verleden* wordt beschreven. De eerste jaren na het verschijnen van *Pastorale 1943* is er vrij weinig aandacht voor de roman. De aandacht die er is, is gericht op de toekomst en vindt het oprakelen van de oorlog geen goed plan. In de jaren vijftig en zestig is het nog steeds redelijk rustig rondom het oorlogsthema, maar er komt langzaam meer belangstelling voor. Men ging zich bezig houden met goed en fout en vond dat het verzet goed was. Een roman als *Pastorale 1943* werd in deze tijd negatief beoordeeld. In de jaren zeventig is er vooral op beeld veel aandacht voor de oorlog, vandaar ook de verfilming van het boek. Het verhaal was op dat moment niet zo belangrijk, als het maar over de oorlog ging. De, op het eerste gezicht vreemd lijkende, positieve teksten in deze periode zijn hiermee te verklaren. De film was goed, dus werden er positieve beoordelingen geschreven. Naar het verhaal werd amper omgekeken. In de jaren tachtig was het verhaal wel weer van groot belang en de kijk op goed en fout stond nu heel stevig vast. Nederland was goed geweest, net als het verzet. De manier waarop Vestdijk het verzet neerzet wordt door de meesten niet gewaardeerd. Sommige auteurs schrijven *Pastorale 1943* toe aan Vestdijks eigen oorlogstrauma's. Zijn beeld van de werkelijkheid klopt daarom niet volgens de waarderingen. Deze besprekingen staan in lijn met de kijk op het verzet in *Grijs Verleden*. Volgens Van der Heijden loopt de mythe pas laat jaren negentig ten einde en dit komt eveneens terug in de gevonden teksten. Pas rond de eeuwwisseling begint men weer positiever te reageren. Opvallend is dat men zich dan daadwerkelijk af gaat vragen of Vestdijk gelijk zou hebben. De mythe was zo ingeburgerd dat het beeld van Vestdijk even wennen is. Het woord 'mythe' verschijnt geregeld in de besprekingen na 1990. Men ziet in dat Vestdijk al die tijd gelijk heeft gehad. Zoals Brandt Corstius al schreef: "[sommige] lezers van toen beseften: zo was het. En de lezers van nu kunnen dat weer beseffen."⁵²

Discussie

Aan de hand van een receptieonderzoek heb ik gekeken naar de waardering van de manier waarop het verzet wordt neergezet bij Simon Vestdijk. Van te voren had ik verwacht een heel vastomlijnd beeld te vinden, maar dit viel tegen. In de waarderingen is wel een lijn te zien, maar het verschil in positieve en negatieve teksten is niet heel erg groot: zeventien positieve teksten tegenover twaalf negatieve teksten. Elke tijdperiode verschijnen er zowel negatieve als positieve besprekingen. Het is wel duidelijk te zien welke mening in welke tijd de overhand had daarom is dit onderzoek wel relevant geweest. De 'hap' positieve recensies over de film heb ik verklaard door de gerichtheid op beeld. In de jaren zeventig kwamen er veel films uit en beeld was daarbij belangrijker dan het verhaal. Deze conclusie heb ik getrokken aan de hand van *Grijs Verleden*. Voor een vervolgonderzoek zou dieper ingaan op de rol van de film een optie zijn. Dan kan er precies gekeken worden waar die positieve teksten vandaan komen. Voor nu houd ik het op de gerichtheid op het beeld. De lijn van waarderingen komt grotendeels overeen met de lijn van de kijk op het verzet zoals die geschetst is bij van der Heijden. Het belangrijkste resultaat van dit onderzoek is de tijdlijn waarop de mythe zijn vorm krijgt en het feit dat de ondergang van de mythe nog steeds in volle gang is. Direct na de oorlog begon de

---

⁵² Brandt Corstius 2005 [z.p.]

mythe al vorm te krijgen en nu nog steeds kennen vele mensen alleen de mythe als ultieme waarheid. Anbeek had dus geen gelijk door te stellen dat de mythe nooit heeft bestaan. De ironie van Vestdijk riep wel degelijk verzet op. De opmerking van Ros komt dichterbij de werkelijkheid in de buurt, de mythe was pas ja jaren op zijn hoogtepunt.

Uit de gevonden waarderingen is gebleken dat de auteurs van de teksten over *Pastorale 1943* geen verschil maken tussen de binnen- en de buitenkant van een tekst, zoals ook in een discours analyse gebruikelijk is. Hoe juist dit is van deze auteurs heb ik in dit onderzoek niet bekeken. In de besprekingen wordt echter schaamteloos gebruik gemaakt van Vestdijk zijn eigen oorlogservaringen en het trauma dat hij zou hebben opgelopen. Vele artikelen betrekken de auteur op het werk zelf en proberen zo een verklaring te vinden voor het beeld dat de roman geeft. De werkelijkheid wordt zeer belangrijk gevonden bij de besprekingen. Er wordt rondgevraagd of de gebeurtenissen in de roman kloppend zijn en hoe Vestdijk aan zijn informatie is gekomen. Op deze manier proberen de auteurs van de teksten tot hun oordeel te komen. Als blijkt dat Vestdijk verzetshelden heeft gevraagd om informatie en de informatie grotendeels klopt, dan wordt de roman positiever beoordeeld. Als blijkt dat Vestdijk zelf gijzelaar was tijdens de oorlog, dan heeft hij dubbele gevoelens over het verzet en is de roman niet serieus te nemen. De autonomie van een werk en de dood van de auteur gaan bij het schrijven van de teksten over *Pastorale 1943* niet op. Er is gebleken dat de grens tussen tekst en context daadwerkelijk vervaagd bij een receptiestudie. Het is om deze reden niet mogelijk om een studie te doen naar de teksten over *Pastorale 1943* zonder de achtergronden van de analyse van Maingueneau erbij te betrekken. Dit is aan de ene kant erg jammer omdat de analyse over de tekst zou moeten gaan en niet over de context. Aan de andere kant geeft het wel een completer beeld van de roman aangezien alle mogelijke invloeden een plek krijgen in de analyse. Er moet echter duidelijk zijn dat de auteur niet de verteller van de roman is. De grenzen tussen de binnenkant en de buitenkant van de tekst weghalen, is prima. Alles gelijktrekken is echter geen mogelijkheid. Het onderscheid tussen verteller en auteur wordt door de besproken teksten soms niet gemaakt en dit zorgt ervoor dat de auteur te veel gelijk getrokken wordt met de romanpersonages. Hoewel Vestdijk inderdaad overeenkomsten met Schults in het Oranjehotel vertoont, zijn ze niet hetzelfde. Als deze grenzen duidelijk zijn afgebakend, levert een toepassing van de theorie mooie conclusies. De artikelen die Vestdijk zijn eigen oorlogservaringen betrekken op de roman worden hierdoor beter ingebakend in het geheel. Deze artikelen hoeven niet de waarheid te bevatten, maar krijgen wel meer context door de theorie van Maingueneau. De theorie is zeker van waarde geweest voor het onderzoek, zolang er een zekere mate van gescheidenheid tussen binnen- en buitenkant werd behouden.

Hoewel dit onderzoek uitgebreider is dan de eerdere 'onderzoeken' die er over dit onderwerp zijn uitgevoerd, is het nog steeds een relatief kleine studie. Een vollediger beeld van de kijk op het verzet zou gegeven kunnen worden met een onderzoek naar meerdere verzetsromans. De roman *Bevrijdingsfeest* van Vestdijk is hiervoor een goede optie. Deze roman geeft, net als *Pastorale 1943*, een ander beeld van het verzet dan het geijkte beeld. Om scherper te krijgen hoe men reageerde op klungelige verzetsromans zal er ook naar dit boek gekeken moeten worden. De conclusies in dit onderzoek zijn getrokken uit het receptieonderzoek van één roman en geeft daarom geen compleet beeld van de werkelijkheid. De verwachting is dat het beeld bij andere romans gelijk zal zijn als bij

Pastorale 1943, maar dit zal onderzocht moeten worden. Daarnaast kan er een vervolgonderzoek worden uitgevoerd waarbij er uitvoeriger gekeken wordt naar het beeld van het verzet in de samenleving. Het beeld van het verzet zoals beschreven in dit onderzoek is afkomstig uit *Grijs Verleden*, eventuele fouten in dat beeld zijn niet meegenomen in deze studie. Om het onderzoek completer te maken zou er onderzoek gedaan kunnen worden naar hoe men tegen het verzet aankeek en dit af kunnen zetten tegen meerdere verzetsromans. Ook Vestdijk zijn eigen visie op het verzet zou hierbij betrokken kunnen worden. Een ander vervolgonderzoek zou het afzetten van de gevonden waarderingen tegen de inhoud van *Pastorale 1943* kunnen zijn. In hoeverre zijn de gevonden waarderingen terecht? Vanwege de omvang van dit onderzoek is er gekozen dit nu niet te analyseren, maar het is zeker een optie voor een vervolgonderzoek.

Literatuurlijst

- A.D. 'Centaur' in: *Algemeen Handelsblad* 27 juni 1946 p. 2
- Amerongen, Hans van. 'Mieke Vestdijk' in: *de Groene Amsterdammer* 5 juni 1996
<https://www.groene.nl/artikel/mieke-vestdijk>
- Anbeek, Ton. Vestdijks beeld van de tweede wereldoorlog: 'Pastorale 1943' en 'Bevrijdingsfeest' in:
Vestdijkkroniek. Jaargang 1983 p. 38-52
- Anbeek, Ton. 'Pastorale 1943' in: *Vrij Nederland* 26 november 1994
- Anoniem. 'Ingekomen boeken' in: *Leeuwarder Courant* 23 augustus 1966 p. 2
- Anoniem. 'Verstappens terugkeer tot Simon Vestdijk' in: *Leeuwarder Courant* 23 augustus 1980,
sneon & snein p. 17
- Barthes, Roland. (1977). "The Death of the Author" in: *Image - Music - Text*, vert. Stephen Heath, New
York: Hill and Wang, 1997
- Berge, Henk ten. 'Pastorale, de tragi-komische oorlog van Nederlanders' in *De Telegraaf* 21 april
1978, p. 13
- Blom, Onno. 'De ironie der verschrikking' in: *Trouw* 28 april 1995, boekenbijlage p. 1
- Brandt Corstius, Hugo. 'De mythe van de mythe' in: *NRC Handelsblad* 26 november 1994, p. 26
- Brandt Corstius, Hugo. 'Hugo Brandt Corstius herleest Pastorale 1943' in: *Trouw* 14 mei 2005
- Brandt Corstius, J.C. *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur*. Utrecht/Antwerpen: Prisma Boeken
1959 p. 252
- Buere, Peter van. 'De Hollandse onbeholpenheid van het dorp in oorlogstijd' in: *De Volkskrant* 21
Dijk, Teun A. van. "Introduction: The common roots of the studies of discourse and literature."
In: van Disk. *Discourse and Literature*, London: Academic Press 1985, pp. 1-9.
- Groen, Koos. 'Vervagende grens tussen goed en fout' in: *NRC Handelsblad* 19 november 1994
<http://www.nrc.nl/handelsblad/1994/11/19/vervagende-grens-tussen-goed-en-fout-7246437>
- Hart, Maarten 't. 'Meesters, knechten, moorden en minnaressen' in *NRC Handelsblad* 17 december
1994, p. 28
- Heijden, Chris van der. *Grijs Verleden: Nederland en de Tweede wereldoorlog*. Amsterdam: Uitgeverij
Contact, 2001
- Houwaart, Dick. 'Onderzoek naar effecten tv-serie Holocaust vol slordigheden' in: *Nieuw Israëlitisch
Weekblad* 4 juli 1980, p. 13
- Jacobus, Simone. 'Riod-congres over naweeën oorlogsjaren' in: *Nieuw Israëlitisch weekblad* 17 mei
1985, p. 2
- Jong, L de. Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 7 Mei '43 – juni 44,
tweede helft. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff 1976
- Kromhout, Bas. 'Hoe nuttig was het verzet in de tweede wereldoorlog' in: *Historisch Nieuwsblad* 4
(2009)
- Lierop, Pieter van. 'Hondetrouw breekt Verstappen op bij Vestdijk-verfilming' in: *Utrechts Nieuwsblad*
11 april 1978
- Mainueneau, Dominique. "Literature and discourse analysis." in *Acta Linguistica Hafniensia,
International Journal of Linguistics*, 41-1 (2010), pp.147-157
- Mooij, A. Th. 'S. Vestdijk' in: *Nederlandse bibliographie* 11 (1948)

Moor, Wam de. 'De ironie van de verschrikking' in: *Trouw* 28 april 1995

Nord, Max. 'Pastorale 1943' in: *Het Parool* 18 december 1943

Oomens, L. 'Het verzet zonder romantiek' in: *Algemeen Dagblad* 31 maart 1995, p. 22

Poel, Cor van de. 'Zo mag ik 't zien' in: *Leeuwarder Courant* 18 januari 1980, p. 2

Reinders, P.M. 'Ton Anbeek over de naoorlogse Nederlandse roman. Het wonderlijke criterium.' in: *NRC Handelsblad* 31 oktober 1986, cultureel supplement p. 5

Ros, Martin. 'Pastorale 1943 verfilmd. Simon Vestdijk en de oorlog' in: *De Tijd* 7 april 1978

Scheepmaker, Nico. 'Trijfel' in: *Leeuwarder Courant* 13 juni 1978, p. 5

Straten, Hans van. 'Pocketboek ontmoet de literatuurhistorici' in: *Het vrije volk: democratisch-socialistisch dagblad* 14 maart 1959, p. 2

Stroman, B. 'Simon Vestdijk vijftig jaar' in: *Nieuwsblad voor Sumatra* 29 oktober 1948, p. 3

Verstappen, Wim. 'Hollands dagboek' in: *NRC Handelsblad* 9 juli 1977 p. 8

Vestdijk, Simon. *Pastorale 1943*. Rotterdam/'s-Gravenhage: Nijgh & Van Ditmar N.V. 1948

Visser, Hans. *Simon Vestdijk. Een schrijversleven*. Utrecht: Kwadraat, 1987

Vos, Marjoleine de. 'Dubbelgangers en driehoeksrelaties; Willem G. van Maanen over oorlog, seksualiteit en het gebrek aan erkenning' in: *NRC Handelsblad* 30 september 1994, p. 3

Vree, Frank van. 'Stilte rond de Endlosung' in: *de Volkskrant* 4 november 1995, p. 15

Vries, Theun de. 'De critiek op de burger van binnen uit. Bij Vestdijk's vijftigste verjaardag' in: *de Waarheid* 9 oktober 1948, p. 3

Witteman, Sylvia. 'Wachters' in: *de Volkskrant* 23 mei 2015, Sir Edmund p. 17

Wolfswinkel, Rolf. *Tussen landverraad en vaderlandsliefde*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1994

Woude, Johan van der. 'Simon Vestdijk: Unieke persoonlijkheid' in: *Nieuwsblad van het Noorden* 19 juni 1964, p. 5